

A kölcsönzési jogdíjak a világban

Az utóbbi évtizedekben több nyugati államban a könyvtárakhoz kapcsolódó új jelenség hívta fel magára a figyelmet: a nyilvános kölcsönzési jogdíj (public lending right = PLR) intézménye. Ennek lényege, hogy azok a szerzők, akiknek műveit a könyvtárak kölcsönzik, külön anyagi juttatásban részesülnek annak a feltevésnek alapján, hogy a könyvtárak kölcsönzési tevékenysége következtében műveikből a kereskedelem kevesebb példányt tud eladni a könyvpiacra, ami anyagilag a szerzőket is hátrányosan érinti.

A nyilvános kölcsönzési jogdíj rendszerét eddig a következő államok vezették be: Dánia 1946, Norvégia 1947, Svédország 1954, Finnország 1963, Izland 1967, Hollandia 1972, Német Szövetségi Köztársaság és Nyugat-Berlin 1973, Új-Zéland 1973, Ausztrália 1974, Nagy-Britannia 1982. Belgium 1947-ben, Ausztria pedig 1976-ban szintén foglalkozott a rendszer bevezetésének gondolatával, de végleges döntést gazdasági okok miatt a mai napig nem hozott. Az Egyesült Államok, Kanada és a Dél-afrikai Köztársaság ugyancsak tervezi a nyilvános kölcsönzési jogdíj bevezetését, a végső elhatározásig azonban

még ezek az államok sem jutottak el. — Olyan folyamat indult el tehát Európában és másutt, amely feltétlenül figyelmet érdemel, annál is inkább, mert a kérdés körül folyó viták közelről érintik a könyvtárakat, és igen tanulságosak mind a jogalkotás, mind a gyakorlati megvalósítás szempontjából. A kérdés behatóbb tanulmányozására jó forrásként ajánlható a jelenlegi ismertetés alapjául is szolgáló *Library Trends* c. amerikai folyóirat 1980/1981. évi 4. sz. füzeté, amelynek teljes anyaga a nyilvános kölcsönzési jogdíj problémáit tárgyalja Public Lending Right címen, P. D. Morrison és D. Hyatt szerkesztésében.

Viták a rendszer jogi alapjai körül

A nyilvános kölcsönzési jogdíj voltaképpen a szerzői jogból (copyright) ered, illetve arra vezethető vissza, amely — mint a tulajdonjog egyik sajátos formája — a szellemi alkotások kiadására és hasznosítására (terjesztésére) kizárólagos jogot ad a szerzőnek, halálát követően pedig jogutódainak további 50 évre. Vannak, akik szerint a szerzői jog tulajdonképpen nem is a tételes jogalkotás (törvény, rendelet stb.), hanem a természetes jogérzet („természetjog”) alapján illeti meg a szerzőt, a tételes jogalkotás a szerzőnek ezt a jogát legfeljebb csak elismeri, megvédi, de szinte már kezdettől fogva társadalmi érdekekből korlátozza is, sőt ez a korlátozó jelleg az utóbbi időben egyre inkább előtérbe kerül. Mások viszont azt hangsúlyozzák, hogy a mű eladásával szerzői jogi alapon a mű alkotóját további jogok nem illetik meg (kivéve a mű újrakiadását), legfeljebb csak abban az esetben, ha más jogszabályok egyéb elvek alapján számára újabb jogokat szavatolnak.

Tény, hogy a nyilvános kölcsönzési jogdíj rendszerét eddig bevezető államok közül mindössze egy, az NSZK tekinti a szóban forgó jogdíjat a szerzői jog részének, az összes többi állam a

JANINY SMULSKIEJ

szerzői jogtól független, illetve attól különálló alapon nyugvó rendszert lát benne, nem is annyira elvi, mint inkább gyakorlati megfontolásokból, amihez azonban fontos jogi, valamint anyagi következmények fűződnek. A szerzői jogot ugyanis nemzetközi egyezmények alapján az a kötelezettség terheli, hogy az aláíró államok egymás szerzői számára a kölcsönösség elvének megfelelően azonos elbírálást és védelmet nyújtanak az említett jog tekintetében. Ha tehát a nyilvános kölcsönzési jogdíjat valamelyik állam a szerzői jog részének tekinti, ebben az esetben vonatkoznak rá a már említett nemzetközi kötelezettségek is, azaz a kölcsönzési jogdíjat a külföldi szerzők részére ugyanúgy szavatolni kell, mint a hazai szerzőknek műveik kölcsönzésekor, ami természetesen egyben gazdasági kérdés is, s a legtöbb állam nincs abban a helyzetben — főleg a kisebbek nincsenek —, hogy ilyen kötelezettségeknek eleget tehesen. Ez a magyarázata annak, hogy a nyilvános kölcsönzési jogdíj rendszerét bevezető államok növekvő táborra — az NSZK kivételével — azt a szerzői jogtól különálló intézményként kezeli, olyannyira, hogy közülük egyesek a rendszert nem is törvény útján, hanem egyéb intézkedések formájában, központi alapok létesítésével léptették életbe (Hollandia, Svédország, Ausztrália, Új-Zéland).

Fontosabb gyakorlati és gazdasági kérdések

A rendszer bevezetésekor az érdekelt államoknak elsősorban a következő fontosabb kérdésekkel kell szembenéznük, és azokat megválaszolniuk.

A jogdíjban részesíthető *szerzők köre*. Elvileg ugyan minden szerző számításba vehető, akinek művét a könyvtárak beszerzik, a legtöbb államban azonban — mindenekelőtt gazdasági megfontolások alapján — az a gyakorlat alakult ki, hogy csak hazai szerzőiket és legfeljebb a tartósan ott élő külföldieket veszik figyelembe a jogdíj szempontjából. Szinte minden állam így jár el az NSZK kivételével, amelyik minden külföldi szerzőnek is szavatolja a jogdíjat életében, halálát követően pedig jogutódainak 70 évig. (A művek előállításában közreműködő szerkesztők, illusztrátorok, fordítók bizonyos államokban szintén részesíthetők jogdíjban.)

A jogdíj fizetése szempontjából a másik fontos gyakorlati kérdés a figyelembe vehető *művek köre*. Elvileg nemcsak a könyvek, hanem az egyéb kiadványtípusokba tartozó dokumentumok is számításba jöhetnek (például az NSZK-ban, Norvégia-

ban), azonban — ugyancsak gazdasági megfontolások alapján — a dokumentumok köre a legtöbb államban lényegesen leszűkül az említett szempontokból. Elsősorban a könyveket veszik figyelembe, sőt bizonyos államok még ezen belül is további megszorításokat tesznek, így például Hollandiában jelenleg csak a szépirodalmi művek és a gyermekirodalom termékei után fizetnek jogdíjat, ha azok az összes többi feltételnek megfelelnek. A legtöbb állam csak az 1—3 szerzős műveket veszi tekintetbe a jogdíj szempontjából, nem akarván annak összegét túlságosan elaprózni: ennek következtében például a sokszerzős referenzmunkák kívül esnek a figyelembe vehető művek körén. De a terjedelem tekintetében is érvényesülnek megszorítások: így például a 48 lapnál kisebb terjedelmű műveket általában nem veszik figyelembe, kivételt csak a verseskötetek, a drámai művek és a gyermekirodalom termékei képeznek, amelyek esetében általában 24 lap a legkisebb terjedelem a jogdíj szempontjából.

További kérdés a *könyvtárak köre*. Elvileg valamennyi nyilvános könyvtár számba jöhet (az NSZK-ban például ez a helyzet), azonban a gyakorlatban — szintén gazdasági megfontolások alapján — ezek köre ugyancsak leszűkül. A rendszer bevezetését a legtöbb állam a közművelődési és esetleg az iskolai könyvtárakkal kezdi, és később terjeszti ki a kört az egyéb könyvtárakra is.

A rendszer bevezetésével összefüggő további fontos kérdés a művek könyvtári forgalmának *mérési módja*. Az eszményi megoldás nyilvánvalóan az volna, ha a művek tényleges könyvtári forgalmát lehetne alapul venni a jogdíj fizetésekor, de ennek megállapítása olyan óriási adminisztrációt zúdítana a könyvtárakra, amilyenre ma még gondolni sem lehet, ez legfeljebb a számítógépesített könyvtárak esetében alkalmazható. Napjainkban kiegészítő megoldásokat alkalmaz valamennyi állam, amely a jogdíj rendszerét már bevezette. Ilyen viszonylag egyszerűbb mérési módszernek látszik a kölcsönzésre kerülő művek példányszámának megállapítása. Természetesen ennek a mérési módnak alapvető hibája, hogy nem a művek valóságos forgalmát, hanem azok hozzáférhetőségét dokumentálja. Az érdekelt államok — az adminisztráció csökkentése végett — szívesen alkalmaznak úgynevezett *mintavételi eljárást*, ami abból áll, hogy kijelölik az érintett könyvtártípusokat állományuk, gyarapodásuk, olvasótáboruk és forgalmuk szempontjából leginkább reprezentáló, viszonylag kis számú könyvtárat, és ezek több héten át mért forgalmát veszik alapul. Ily módon valószínűsítik azok évi forgalmát, majd a kapott adatokat megküldik a rendszert működtető köz-

ponti szervezeteknek, amelyek a mintavételi helyektől érkező adatokat összegezik és a megfelelő összegű jogdíjat évenként kiutalják a szerzőknek.

Mínthogy a nyilvános kölcsönzési jogdíj fizetése egyik érdekelt államban sem az olvasókat vagy a könyvtárakat terheli, hanem központi állami keret terhére történik, szükségessé vált a rendszer központi adminisztrációját, a pénzügyi keret kezelését és felosztását, a jogdíjak kiutalását végző központi szerv (vagy szervek) kijelölése, illetve felállítása is. Nyilvánvaló, hogy a szerzőkkel és a könyvtárakkal kiépített kapcsolatok ápolása, a tőlük beérkező adatok nyilvántartása, folyamatos gondozása és a megfelelő műveletek kellő időben való elvégzése szükségessé teszi e központok számítógépesítését.

Az egyes államok — elsősorban gazdasági teherviselő képességüktől függően — természetszerűleg egymástól lényegesen eltérő összegű központi keretet fordítanak a kölcsönzési jogdíj fedezésére. Ez az összeg általában növekvő tendenciát mutat. Így például az 1979. évi adatok szerint az összeg Dániában 4,8; Norvégiában 1,7; Svédországban 7,3; Finnországban 0,6; az NSZK-ban 5,8 millió dollárnak felelt meg, Anglia pedig az 1982. évre előreláthatólag 2 millió font sterlinget (mintegy 3 és félmillió dollárt) költ erre a célra. Az említett összegek természetszerűleg magukban foglalják a rendszer működésével kapcsolatos, szintén nem jelentéktelen adminisztrációs költségeket is.

Más adatok szerint 1980-ban Dániában mintegy 4500 szerző szerepelt a jogdíjban részesíthetők listáján, az egy kötet kölcsönzésére fizetett jogdíj összege 2,37 dán korona volt (1 Dkr = 0,16 dollár). Svédországban az 1979/80-as években mintegy 3500 szerzőnek fizettek kölcsönzési jogdíjat, a listavezető, akinek művei 1,5 millió kötetes kölcsönzési forgalmat értek el, 51 000 svéd koronát (1 Skr = 0,23 dollár) kapott. Az NSZK-ban 1 kötet kölcsönzése után 1 pfennig jogdíjat fizetnek. 1976-os adatok szerint a szerzők több mint 90 százaléka 100 márkánál alacsonyabb összegű jogdíjban részesült, a legkeresettebb író 3150 márkát kapott ezen a címen. Tekintettel arra, hogy a tudományos művek forgalma jóval kisebb, az NSZK-ban a tudományos művek szerzőit nem a kölcsönzés gyakoriságától, hanem új kiadványaik számától függően részesítik anyagi juttatásban. Az NSZK-ban és Ausztráliában egyébként lehetőség nyílik a kiadók támogatására is a rendszer keretében.

A jogdíj fizetésekor alkalmazott mechanikus eljárás következtében a kisebb terjedelmű és könnyebb fajsúlyú (bestseller) művek szerzői előnyös

helyzetben vannak a tudományos értékű és terjedelmesebb művek alkotóival szemben, s ennek enyhítésére egyes államokban az egy szerző részére évenként kiutalható jogdíj összegének alsó és felső határát meghatározzák, illetve bizonyos határokon túl a kölcsönzött kötetenként járó jogdíj összegét fokozatosan csökkentik (például Svédországban).

A méltányosság szempontjainak hatékonyabb érvényesítése érdekében egyébként több államban a kölcsönzési jogdíj céljára szolgáló központi állami keret egy részét a nehéz anyagi körülmények között élő tehetséges szerzők támogatására fordítják (jövedelemkiegészítés, a nyugdíjösszeg pótlása, irodalmi díjak, alkotói szabadságok, ösztöndíjak, utazási lehetőségek stb. formájában), hogy alkotói tevékenységüket ilyen módon is támogassák. A nyilvános kölcsönzési jogdíj rendszerének méltányos formában való alkalmazása tehát szoros kapcsolatban van az államok társadalom- és művelődéspolitikai céljaival, ezért érthető, hogy a rendszer államoként más-más formában jelentkezik a gyakorlatban, s nem is valószínű, hogy belátható időn belül a szerzői joghoz hasonlóan valamennyi állam nemzetközileg szabályozható közös megoldásokra jut.

A könyvtárosok álláspontja

A szakajtóból megállapítható, hogy a könyvtárosok többsége általában nem híve a nyilvános kölcsönzési jogdíj rendszerének. Mint hangoztatják, nem bizonyítható, hogy a könyvtárak olvasószolgálati tevékenysége hátrányosan érinti a szerzőket, hiszen a könyvtárak maguk is rendszeres vásárlók a könyvpiacra (drágább művek kiadására sok esetben nem is kerülhetne sor könyvtári beszerzésük reménye nélkül). A könyvtáraknak igen nagy szerepük van továbbá az olvasási kultúra kialakításában és ápolásában, ami feltétlenül előnyösen hat a könyvpiac forgalmára általában is, nem kevésbé a szerzők megismertetésére és népszerűsítésére. Ezek az előnyök a mennyiségi-leg nem bizonyítható állítólagos hátrányokat keltezően ellensúlyozzák, sőt azoknál sok esetben nagyobb súllyal esnek a latba a szerzők és a kiadók szemszögéből is.

A kölcsönzési jogdíj bevezetésének ellenzői azt is hangsúlyozzák, hogy a rendszer a könyvtárakra olyan mérvű adminisztrációs terheket ró, amelyeket azok csak egyéb feladataik hátrányára tudnának viselni. További aggodalmuk, hogy a jogdíj fedezetének előteremtése, annak ellenére, hogy ez nem a könyvtárak költségvetését terheli, végső so-

ron hátrányosan érintheti a könyvtárak anyagi el- látását is, mivel félfő — és erről tapasztalatok is vannak (például Dániában) —, hogy a szükséges központi keretet az állam a könyvtárak anyagi tá- mogatásának csökkentése révén teremti elő.

De az ellenzöknek talán a legfontosabb ellenér- vük az a már említett tény, hogy a rendszer a ma- ga eredetileg elképzelt formájában nem éri el tu- lajdonképpen a célját, mivel a legnagyobb összegű jogdíjakat épp azok a szerzők kapják, akiknek mű- veit a könyvpiacra is a legnagyobb forgalomnak örvendenek (a bestsellerek szerzői), holott az érté-

kesebb művek alkotóinak támogatása volna a fő feladat.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a könyvtárosok túlnyomó többsége ne helyeselné, hogy az állam, illetve a társadalom támogassa ha- tékonyabban az arra érdemes művek szerzőit, azonban ennek legcélravezetőbb módját nem a nyilvános kölcsönzési jogdíj rendszerének bevezet- tésében, hanem az egyéb lehetőségek (például adókedvezmény, illetve -mentesség, irodalmi dí- jak, ösztöndíjak, utazási lehetőségek, alkotói sza- badiidő stb. stb.) nagyobb mérvű megteremtésé- ben látja.

Dr. Balázs János

Művelődő kisközösségek a tapolcai járás könyvtáraiban

Egy tél végi nap kora délutánján *Zánkán*, a kör- zeti könyvtárban beszélget egy kis csoport. *Benke László*, a révfülöpi általános iskola nyugalmazott igazgatója viszi a szót, veti fel a témákat, és kér- dezget. *Geiszler Józsefné* könyvtároson kívül jelen van néhány idősebb, élénk szellemű zánkai lakos is: *Móro Kálmán* nyugalmazott úttörő, *Simon Jó- zsef* nyugalmazott boltvezető, *Tungli Orbán* kőfa- ragó, *dr. Szabó Lajosné* nyugdíjas tanácsitkár, valamint *Geiszler néni*, aki a tsz nyugdíjasa. Idő- közben mások is érkeznek, s bekapcsolódnak a be- szélgetésbe. Arról folyik a szó, hogy milyen volt a régi zánkai olvasókör élete, mit érdemes felje- gyezni történetéből, milyen művelődési és szóra- kozási lehetőséget találtak a körben a tagok, miért maradt fenn évtizedekig, egyáltalán, miért szeret- ték a falu lakói ezt a maguk alapította egyesületet.

Az olvasókör 1886-ban alakult, ez látható a bé- nyegzőn is, amelynek lenyomata ott van a mai könyvtárba begyűjtött régi könyveken. Az olvasó- kör múltját *Simon József* nyomozta, az adatokat elsősorban a 80 éves *Siffer Károly* és *Vas Imre* szolgáltatta emlékezetből. Az egyesület 1945-ig mű- ködött, utolsó elnöke *Vas Imre* volt. Könyválló- mányából sokat felderítettek, a klasszikusok közül emlékeztek Csokonai, a két Kisfaludy, Vörös- marty, Kossuth, Madách, Jókai, Gárdonyi mű- veire. Megtalálták a tűzoltók 1880-as évkönyvét és a dunántúli református egyházak 1908-ban kia- dott történetét is, s az idős emberek felsorolták a kör által előfizetett nyolcféle újságot. Az újságok

kezelője ifj. Vas Imre volt. A tagok vasárnap és egy-két hétköznap este gyűltek össze a körben, beszélgettek, újságot olvastak, kártyáztak, majd egy-egy könyvet hazavittek olvasásra. Az egyesület a református népházban működött, ott szokott rá a falu az olvasásra, most is ebben az épületben mű- ködik a könyvtár. Utolsó könyvtárosa 1935-től *Gál Ferenc* iparos volt, megbecsült ember, aki so- kat dolgozott önzetlenül a községért. De a régebbi könyvtárosok listáját is sikerült összeállítani.

Évenként rendeztek színelőadást, együttmű- ködve a tűzoltókkal. A darabokat a szomszédos községekben is bemutatták. A bálokat, amelyek ka- rácsony és húsvét másnapján voltak, szintén az ol- vasókörben tartották. Ezeken az egész falu részt vett, bár a szolgálgyerekeket ritkán hívták meg. *Benke László* kérdéseire a jelenlevők elmondták, hogy cigarettával és kalapban nem illett táncolni, részeg ember kevés akadt a bálozók között, vere- kedésre nem emlékeztek, ha valaki hangoskodni kezdett volna, a rendező tűzoltók, akiknek nagy tekintélyük volt, azonnal közbeléptek. Csárdást, polkát, keringőt, lengyelkét táncoltak, a zenét a kapolcsi cigányzenekar vagy a csicsói fúvószenek- ar szolgáltatta. Éjfélkor vacsoraszünetet tartot- tak, az ételt és italt hazulról hozták magukkal a résztvevők. A vacsorára természetesen meghívták a zenészeket is. Benke László afelől is érdeklődött, hogy meddig tartott a faluban a báli hangulat, meddig beszéltek róla. Az elhangzott közléseket